

ВІДГУК

офіційного опонента про дисертацію

Новікової Ольги Олександрівни

**«Просте ускладнене речення в сучасній українській літературній мові:
структура, семантика»,**

подану до захисту на здобуття наукового ступеня

доктора філологічних наук

зі спеціальності 10.02.01 – українська мова

(Луцьк, 2021. 467 с.)

Ускладнення проблематики синтаксичних досліджень зумовлене намаганням глибше проникнути в механізми функціонування синтаксичних одиниць. Вивчення речення як багатовимірної одиниці, що становить складну взаємодію чотирьох його ярусів – формально-синтаксичного, семантико-синтаксичного, власне-семантичного та комунікативного, зініціювало різнорівневе дослідження синтаксичних одиниць, що своєю чергою сприяло посиленню уваги до різних типів речення. Серед сучасних дослідницьких напрямів чільне місце посідає комплексний підхід, що зосереджує увагу на особливостях формально-синтаксичної будови, семантико-граматичної організації та механізмах функціонування лінгвальних одиниць. На засадах цього підходу виконано дисертаційну роботу Ольги Володимирівни Новікової *«Просте ускладнене речення в сучасній українській літературній мові: структура, семантика»*.

Ускладнене просте речення перебуває в площині полемічного наукового дискурсу, що охоплює як теоретичні, так і практичні аспекти його функціонування, зокрема: всебічне дослідження ускладнювальних конструкцій у проекції на формально-синтаксичний та семантико-синтаксичний рівні; уточнення статусу й поглиблення типології ускладненого речення тощо. З огляду на це поява ґрунтовного наукового дослідження О. О. Новікової актуальна насамперед з огляду на потребу з'ясувати окреслені проблемні орієнтири.

Дисертаційна робота презентує формально-синтаксичні та структурно-семантичні вияви простого ускладненого речення в сучасній українській

літературній мові. Дисертантка кваліфікує ускладнене речення як особливий тип речення, у якому наявна сукупність двох взаємопов'язаних критеріїв: структурного й / або семантичного ускладнення предикативної основи.

Усі аспекти наукового пошуку логічно пов'язані й наочно демонструють досягнення поставленої мети й реалізацію завдань. Робота має глибоке теоретичне підґрунтя, презентує ефективний методологічний інструментарій, вдало дібраний ілюстративний матеріал та належно апробовані результати дослідження. О. О. Новікова ретельно опрацювала наукову літературу з досліджуваної проблематики (612 найменувань), що дало їй змогу зробити ґрунтовний огляд підходів до аналізу простого ускладненого речення, фахово збалансувати деякі дискусійні питання (с. 134, 146, 159 та ін.). Як позитивний момент відзначаємо належний ступінь апробації результатів роботи, до чого дисертантка апелює, покликаючись у висновках до розділів на опубліковані статті й презентуючи участь у міжнародних та всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях. Однак не зазначено частку особистого внеску дисертантки в публікаціях у співавторстві. Наукова новизна, теоретична і практична цінність рецензованої праці не викликають сумнівів та сприятимуть розв'язанню важливих проблем теоретичної граматики.

Основні аспекти теоретичного осмислення простого ускладненого речення в сучасному мовознавстві викладені в першому розділі, де зацентовано увагу на висвітленні статусу ускладнених речень, наголошено на пріоритетності їхнього комплексного студіювання, схарактеризовано критерії розмежування предикативності, напівпредикативності, прямої / непрямої додаткової предикативності, описано складні випадки розрізнення напівпредикативних конструкцій, висвітлено проблеми типології простого формально неелементарного речення.

Намагання дисертантки представити глибокий аналітичний огляд теоретичних засад дослідження ускладнених простих речень, докладний аналіз наукових підходів до тлумачення їхньої специфіки заслуговує поцінування. Становлення теорії простого ускладненого речення простежено на матеріалі

потужної теоретичної бази, значну частку якої представляють українські граматичні праці XIX – початку XX ст. Дисертантка широко залучає до аналізу праці зарубіжних мовознавців – не лише російських, а й західноєвропейських, що актуально з огляду на сучасні тенденції інтеграції України в європейський науковий простір (с. 115–116; с. 170). Як представниці черкаського граматичного напрямку, мені приємно було прочитати серед названих дисертанткою мовознавців прізвища І. Т. Яценка, Т. О. Туліної.

На нашу думку, у теоретичному розділі варто було запропонувати узагальнювальні схеми, що вможливило б виокремлення спільного і відмінного в класифікаційних параметрах ускладнених речень, ієрархізувало б їхні характеристики відповідно до аспектів аналізу – формально-синтаксичного і семантико-синтаксичного. Доцільно було б представити в таблицях різновиди предикативності, співвідношення між предикативністю, предикатністю й предикацією; кореляції різновидів предикативності та відокремлених членів речення тощо.

Зі специфікою ускладнювальних компонентів простого речення – відокремлених членів речення, однорідних членів речення та пояснювальних синтаксичних одиниць, вставних і вставлених компонентів, звертань, часток та вигуків (слів-речень) – принципово узгоджена структура наступних трьох розділів дисертації, що посприяло послідовному й осмисленому викладові матеріалу.

У другому розділі представлено типологію відокремлених членів речення, подано їхню формально-синтаксичну і семантико-синтаксичну диференціації, схарактеризовано інтегральні ознаки відокремлених і невідокремлених членів, диференційні ознаки, що відрізняють їх. У третьому – описано структурно-семантичні особливості координованих синтаксичних одиниць, зокрема: виокремлено й ієрархізовано семантико-синтаксичні кореляти конструкцій з однорідними членами речення та пояснювальними синтаксичними одиницями, з'ясовано їхні специфічні особливості, окреслено структурно-семантичний та функційний потенціал, проаналізовано периферійні

репрезентанти пояснювальних одиниць. Четвертий розділ присвячено функційним виявам вставних і вставлених компонентів, звертань, часток та вигуків, уточненню основних принципів розмежування розгляданих конструкцій, описові їхніх лексико-семантичних, структурно-функційних й інтонаційних особливостей, аналізу явищ, суміжних з ускладненням у структурно-граматичному і семантичному аспектах. Виклад матеріалу у межах розділів відповідає загальній схемі: з'ясовано аспекти вивчення ускладнювальних компонентів, схарактеризовано їхні різновиди, описано кваліфікаційні параметри.

Співвідношення теоретичного і практичного складників дисертаційної праці засвідчує значну частку теоретичних обґрунтувань не лише в межах першого розділу, а й в інших підрозділах (2.1, 2.2, 3.1, 4.1.1 та ін.), що подеколи заважає сприймати авторський виклад. Із дванадцяти задекларованих завдань сім позицій реалізовано в межах першого розділу, що дещо порушує співмірність структурування і змістового наповнення роботи.

Панорамним і практично зорієнтованим є опис специфіки функціонування відокремленої прикладки в простому ускладненому реченні. З'ясовано чинники, які треба враховувати під час визначення прикладки, вирізнено шість моделей, що охоплюють лексико-семантичні та морфологічні особливості означуваних слів і прикладок. Докладно проаналізовано лексико-семантичні групи синтаксичних конструкцій (18 одиниць), які з огляду на специфічне функційне призначення номіновані терміном *звертання*.

Специфіку порівняльних зворотів дисертантка вбачає в тому, що їм притаманна наявність моменту порівняння, граматично вираженого зазвичай сполучниками, а спільною ознакою для всіх порівняльних зворотів називає відсутність предикативної форми, причому вважає некоректним експлікування присудка «внаслідок невизначеності модально-часового значення відновлюваного присудка, що принципово відрізняє порівняльний зворот від підрядної порівняльної частини, у якій модально-часове значення присудка чітко виражено» (с. 197–198). Погоджуємося, що перенесення присудка не

завжди доцільне, зокрема це стосується випадків, коли штучне відновлення присудка спричинює порушення цілісного значення звороту, акцентування уваги мовців на його окремих семах і, внаслідок цього, – збіднення загального змісту порівняльної конструкції; коли трансформована компаративема не співвідносна з логічним судженням і нетипова для мовлення; твердження про «спільність» присудка головної і підрядної частин або про його «відновлюваність» не завжди виправдане з огляду на неможливість подеколи точно встановити його граматичне значення тощо.

Уважаємо, що для визначення функційного статусу порівняльної конструкції варто враховувати не лише відсутність предикативної форми, а й інші чинники, зокрема: загальний зміст порівняльної конструкції, її комунікативне призначення, характер залежності компаративеми (від граматичної основи чи від окремого компонента), частиномовну належність предмета порівняння, лексико-граматичні особливості стрижневого слова порівняльної конструкції (об'єкта порівняння), трансформаційні можливості порівняльних конструкцій, доцільність / недоцільність відновлення присудка, контекст. На наше переконання, значна частина компаративем репрезентує внутрішньоранговий або різноранговий синкретизм, що варто враховувати, аби уникнути однозначності й категоричності у визначенні статусу порівняльних конструкцій. В аспекті теорії перехідності важливо кваліфікувати мовні одиниці за принципом «і те, і те», а не «або, або».

Системний аналіз мовних явищ передбачає дослідження не лише типових (асинкретичних) одиниць, а й синкретичних, для яких характерний синтез диференційних ознак різних утворень. У дисертації задекларовано, що предметом дослідження є формально-граматична та семантико-синтаксична спеціалізація компонентів, які ускладнюють речення, а також одиниць, що *демонструють перехідність між простим та складним реченнями*. Останній аспект, однак, не знайшов належного висвітлення в роботі, хоч т. зв. напівскладні речення, що є виявами опозиції «просте речення / складне речення» і репрезентують різнорангову синхронну перехідність, є достатньо

продуктивними утвореннями. Це різноранговосинкретичні конструкції з підрядними сполучниками, зокрема: синкретичні порівняльні конструкції, спільноsubj'єктні цільові одиниці (напр.: *Досягнувши вершини, зупинились, щоб передихнути* (О. Гончар)), речення неоднорідного складу (на кшталт: *Кажі мені ці слова, повторюй їх кожну хвилину, кожну мить, зараз і завжди, у вічності, і коли нас не буде серед живих* (Ю. Покальчук)), означально-описові конструкції (напр.: *На ній [світлині] усміхнена школярка, смішні кіски з пишними білими бантами, немов величезні білі метелики на голові* (Дара Корній)), речення структурно-семантичної моделі *щодо ...то, а щодо ...то, що ж до ...то, а щодо*; конструкції зі «вставним головним реченням» (напр.: *Можливо, що підемо обхідним варіантом* (Іван Ле)), зі вставленими одиницями перехідного типу, пунктуаційно оформленими як підрядні частини (*Тоді вона раптом стала, аж мало не наскочив на неї, і подивилася дивними, гейби мертвими очима* (В. Шевчук)); а також спільноsubj'єктні речення з кількома присудками та конструкції з головними членами односкладного речення.

Дослідження ускладнених речень в аспекті теорії перехідності вможливить перспективу подальших наукових пошуків. Розширити дослідницькі обрії може й поглиблення задекларованого в обґрунтуванні вибору теми дослідження зіставного аспекту, що репрезентує систему співвідношень формально-синтаксичних ускладнювальних конструкцій із їхніми семантико-синтаксичними корелятами, які в межах розділів окреслені, але чітко не виписані. Дисертація О. О. Новікової містить потужну систему ідей, які відкривають перспективу здобуття нових знань про ускладнені прості речення в напрямку побудови системи кореляцій між формально-синтаксичними ускладнювальними компонентами та їхніми семантико-синтаксичними відповідниками, виявлення й опису синкретичних утворень між монопредикативними і поліпредикативними синтаксичними одиницями та групами відокремлених і невідокремлених членів речення тощо. Така наукова траєкторія засвідчує актуальність дисертаційної праці, вагомість зроблених узагальнень та перспективність окреслених у роботі аспектів.

Загальні висновки, узгоджені зі вступними положеннями, є змістовними, чіткими, послідовними, не повторюють висновків до розділів й органічно завершують роботу.

Висловлені критичні міркування, на наше переконання, не є принциповими, а тому посутньо не впливають на загальну концепцію роботи, стосуються здебільшого дискусійних питань або мають побажальний характер. Вони не знецінюють вагомості виконаного дослідження, що є безсумнівним внеском в українську лінгвістичну науку. Автореферат та опубліковані праці адекватно відображають його концептуальні положення.

Уважаємо, що дисертаційна праця *«Просте ускладнене речення в сучасній українській літературній мові: структура, семантика»* за теоретичним рівнем, науковою новизною, практичною цінністю відповідає вимогам МОНУ України, що зазначені в «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженому КМУ № 567 від 24.07.2013 (зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ № 656 від 19.08.2015 та № 1159 від 30.12.2015), а її авторка – **Ольга Олександрівна Новікова** – заслуговує присудження їй наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент –
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри українського мовознавства
і прикладної лінгвістики
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького

Л. В. Шитик

Підпис засвідчую:
проректор
з наукової, інноваційної
та міжнародної діяльності
Черкаського національного
університету імені
Богдана Хмельницького,
доктор історичних наук, професор

С. В. Корновенко